

Azərbaycanın fiziki coğrafiyası
İzahat vərəqəsi

Azərbaycanın fiziki coğrafiya fənni fiziki coğrafiya fənləri arasında ən mühüm fən olmaqla coğrafiya fakültəsinin magistr pilləsi üzrə I kursda 48 saat müəhazirə və 16 saat məşğələ olmaqla 64 saat həcmində tədris olunur. Azərbaycanın fiziki coğrafiyası fənni respublikamızın coğrafi mövqeyi sahəsi, sərhədləri, relyefi, geoloji-geomorfoloji quruluşu, faydalı qazıntıları, mineral suları, iqlimi, daxili suları, torpaq-bitki örtüyü, heyvanlar aləmi, landşaft-ekoloji xüsusiyyətləri haqqında hərtərəfli müfəssəl məlumat verir.

Mövzuların saatlar üzrə paylanması

№	Mövzuların paylanması	Saatların miqdarı		
		Cəmi	Müb	Lab
1.	Coğrafi mövqeyi, sahəsi, sərhədləri	2	2	
2.	Relyefi və oroqrafiyası	4	2	2
3.	Geoloji quruluşu	4	2	2
4.	Faydalı qazıntıları, mineral suları	2	2	
5.	İqlimə təsir edən amillər. Günəş radiasiyası və hava kütlələri	4	2	2
6.	Atmosfer təzyiqi və küləklər	2	2	
7.	Atmosfer yağıntıları, havanın temperaturu, iqlim tipləri	2	2	
8.	Daxili suları. Çayları və onların hidroloji xüsusiyyətləri	4	2	2
9.	Gölləri, süni su tutarları, yeraltı suları və buzlaqları	4	4	
10.	Xəzər dənizi və onun problemləri	2	2	
11.	Torpaq örtüyü	4	2	2
12.	Bitki örtüyü. Əsas bitki tipləri və onların yayılma qa-	2	2	

	nunauyğunluqları			
13.	Heyvanlar aləmi və onların yayılma qanunauyğunluqları	2	2	
14.	Landşaftları və onların şaquli differensiasiyası	4	2	2
15.	Azərbaycanda təbiəti mühafizənin əsas problemləri. Torpağın mühafizəsi	4	2	2
16.	Atmosferin və suların mühafizəsi	2	2	
17.	Bitki örtüyünün mühafizəsi. Qoruqlar və yasaqlıqlar	2	2	
18.	Azərbaycanın fiziki-coğrafi rayonlaşması	4	2	2
19.	Böyük Qafqaz vilayəti	2	2	
20.	Kiçik Qafqaz vilayəti	2	2	
21.	Kür çökəkliyi vilayəti	2	2	
22.	Lənkəran vilayəti	2	2	
23.	Orta Araz vilayəti	2	2	
	Cəmi	64	48	16

1.Coğrafi mövqeyi

Azərbaycanın əlverişli fiziki-coğrafi mövqeyi, Xəzər dənizinin Azərbaycanın fiziki-coğrafi mövqeyində əhəmiyyəti, Azərbaycanın şərq-qərb və şimal-cənub dövlətləri arasında nəqliyyat dəhlizi rolunu oynaması, qədim “İpək yolu”, onun bərpasının iqtisadi və geosiyasi əhəmiyyəti. Təbii şəraitinin rəngarəngliyinin və təbii ehtiyatlarını zənginliyinin sənayenin, kənd təsərrüfatının və turizm-rekreasiya təsərrüfatının inkişafında rolu.

2.Geoloji quruluşu

Azərbaycanın təbii landşaftlarının bünövrəsini təşkil edən yaşına, mənşəyinə, tərkibinə və quruluşuna görə fərqlənən süxur kompleksləri. Paleozoy, Mezozoy (Trias, Yura, Təbaşir) və Kaynazoy (Paleogen, Neogen, Dördüncü dövr) eralarının çöküntüləri və onların yayıldığı regionlar. Azərbaycanın geoloji-tektonik inkişaf tarixi. Əsas tektonik strukturlar. Neotektonik və seysmik hərəkətlər. Azərbaycan ərazisinin tektonik rayonlaşdırılması.

3. Faydalı qazıntıları

Azərbaycanda mövcud olan əsas faydalı qazıntılar və onların yayılmasının coğrafi xüsusiyyətləri. Enerji daşıyıcıları: neft və qaz. Filiz və qeyri-filiz faydalı qazıntıları. Tikinti materialları. Mineral suları. Azərbaycanın faydalı qazıntılarında səmərəli istifadə problemləri.

4. Oroqrafiyası

Relyefin ümumi səciyyəsi və ərazinin hipsometrik xüsusiyyətləri. Relyefin inkişaf tarixi və əsas relyef formaları. Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz, Arazyanı silsilələr, Talış dağlarının və Kür-Araz dağarası çökəkliyini, Samur-Dəvəçi ovalığı və Arazboyu düzənliklərin oroqrafik və hipsometrik xüsusiyyətləri. Azərbaycan ərazisində mövcud olan əsas morfostruktur və morfoskulpturların qısa səciyyəsi.

5. İqlimi

Azərbaycanda əsas iqliməmələgətirən amillər: coğrafi enlik-günəş radiasiyası, atmosfer sirkulyasiyası-hakim hava kütlələri, oroqrafiya, səth örtüyünün xarakteri, dağların sədd effekti, Xəzər dənizi. Havanın temperaturunun və yağıntıların coğrafi paylanma xüsusiyyətləri, atmosfer təzyiqi, küləklər, mümkün buxarlanma, rütubətlənmə şəraiti, iqlim ehtiyatları və əsas iqlim tipləri.

6. Daxili suları və Xəzər dənizi

Hidroqrafik xüsusiyyətlərin ərazinin oroqrafiyası, hipsometriyası, süxurların litologiyası və iqlimlə əlaqəsi. Ərazidə hidroqrafik şəbəkə sıxlığının dəyişilmə qanunauyğunluğu və onu müəyyən edən amillər. Əsas çaylar və onların hidroloji xüsusiyyətləri. Çayların hövzələr üzrə qruplaşdırılması. Çayların əsas qidalanma mənbələri və onların bu əlamətə görə təsnifatı. Axımın paylanması və su rejimi. Orta illik axım və onun ilin isti və soyuq yarısında dəyişmə xüsusiyyətləri. Sülb axımının illik rejimi və dəyişmə qanunauyğunluğu. Selli çayların səciyyəsi. Çay sularının kimyəvi tərkibi. Hidroloji rayonlaşma. Göllər və onların genetik təsnifatı. Su anbarları, kanallar, yeraltı suları. Buzlaqları, çoxillik qarları və bataqlıqları. Xəzər dənizi, onun canlılar aləmi və problemləri.

7. Torpaq örtüyü

Azərbaycan ərazisində torpaqəmələgəlmənin xüsusiyyətləri. Əsas torpaqəmələgətirən amillər və onların şaquli qurşaqlar üzrə dəyişməsi. Relyef, geoloji quruluş, iqlim,

bitki örtüyü, mikroorqanizmlər, antropogen amil - əsas torpaqəmələgətirən amillərdir. Azərbaycan torpaqlarının genetik təsnifatı. Azərbaycanın düzənlik və dağ torpaqları, onların diaqnostik əlamətləri və morfogenetik xüsusiyyətləri. Zonal, azonal, intrazonal və inversion torpaq tipləri.

8. Bitki örtüyü

Azərbaycanın bitki örtüyünün IV dövr ərzində inkişaf tarixi. Azərbaycanın əsas bitki-ekoloji qrupları və onların ərazinin iqlimi və oroqrafiyası ilə əlaqəsi. Bitkilərin şaquli qurşaqlar yayılma xüsusiyyətləri. Azərbaycanın əsas oroqrafik vahidlərində: Böyük Qafqaz dağlarında, Kiçik Qafqazda, Talış dağlarında və Naxçıvan MR-da bitkilərin şaquli qurşaqlar üzrə yayılmasında fərqli və oxşar cəhətləri. Böyük və Kiçik Qafqaz dağ meşələrinin spesifik əlamətləri və insanların təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində dəyişikliyə məruz qalması. Ərazidə əsas bitki tiplərinin yayılması: düzənlik və dağətəyi zonanın yarımşəhra-quru çöl və çöl bitkiləri, meşə və meşə-kol bitkiləri, aran və dağ meşələri, dağ kserofit bitkiləri, dağ-çəmən bitkiləri, çala-çəmən bitkiləri. Bitki örtüyünün formalaşmasında azonallıq, intrazonallıq və inversiya onların yaranma səbəbləri. Tipoloji vahidlərə görə bitkilərin regional xüsusiyyətləri, endemik və reliktd bitki növləri, onların ərazidə yayılması. Geobotaniki rayonlaşma.

9. Heyvanlar aləmi

Azərbaycanın faunasının müxtəlifliyini müəyyən edən fiziki-coğrafi şərait. Heyvanlar aləminin formalaşma tarixi. Müxtəlif landşaft qurşaqlarında (yarımşəhra quru-çöl; arid-denudasion alçaq dağlıq; tuqay və aran meşələri; hidromorf landşaftlar, dağ-çəmən qurşağı, yüksək dağ çəmənləri, dağ çölləri və qayalıqlar) yayılmış fauna qruplaşmaları: məməlilər, sürünənlər, quşlar, balıqlar və s.

10. Landşaftları

Azərbaycan landşaftlarının təkamül tarixi. Azərbaycan ərazisinin landşaft-ekoloji xüsusiyyətləri. Müasir landşaft komplekslərinin ərazi differensiasiyasının əsas xüsusiyyətləri və qanunauyğunluqları. Landşaftın differensiasiyasına təsir edən əsas amillər (relyef, iqlim, geoloji süxurlar və s.). Landşaftın tipoloji və taksonomik təsnifatı. Azərbaycan ərazisində yaranmış əsas landşaft tip və yarım tipləri, onların qısa səciyyəsi. Əsas təbii və antropogen landşaft kompleksləri.

11. Təbiəti mühafizə

Təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunması və təbii ehtiyatların qorunması problemi. Qiymətli fauna və flora növlərinin qorunması bərpası, inkişafı. Su və atmosferin çirklənməsinə qarşı mübarizə tədbirləri. Səhralaşma və ona qarşı mübarizə. Ayrı-ayrı bölgələrdə təbiətin mühafizəsinin səciyyəsi xüsusiyyətləri. Respublikada təbiətin mühafizəsinə yönəldilən başlıca tədbirlər. Təbiəti mühafizə təşkilatları. Azərbaycanın “Qırmızı kitabı”, Azərbaycan ərazisində yaradılan milli parklar, qoruqlar, yasaqlıqlar və onların qısa səciyyəsi. Kənd təsərrüfatı və təbiəti mühafizə. Xəzərin çirklənməsi və ona qarşı mübarizə tədbirləri.

12. Fiziki-coğrafi rayonlaşma

Fiziki-coğrafi rayonlaşdırmanın elmi-nəzəri əsasları. Mövcud fiziki-coğrafi rayonlaşdırma sxemlərinin təhlili. Fiziki-coğrafi rayonlaşdırmanın taksonomik vahidləri sistemi. Azərbaycan Respublikası ərazisinin fiziki-coğrafi vilayətləri və rayonları sxemi. Əsas fiziki-coğrafi vahidlərin səciyyəsi.

ƏDƏBİYYAT

1. Геология СССР. Том 47, «Азерб ССР», Недрa, 1972.
2. Klimat Azerbaydjana. Baku, 1968.
3. Müseyibov M.A, Quliyev R.Y, Azərbaycanın geomorfologiyası, Bakı, 1974.
4. Müseyibov M.A Azərbaycanın fiziki coğrafiyası. Maarif, Bakı, 1998.
5. Rüstəmov Ə.M. Azərbaycan SSR-in fiziki coğrafiyası, Bakı, 1981.
6. Прилипко Л.И. Растительный покров Азербайджана. Баку 1970.
7. Салаев М.А. Диагностика и классификация почв Азербайджана, 1991.